

библиографической информацией в помощь научному и учебному процессу [Электронный ресурс] / М. В. Легенчук // Моргенштерновские чтения – 2014. Библиография в эпоху цифровых коммуникаций: традиции и новации : материалы регион. науч.-практ. конф. (Челябинск, 29 сент. 2014 г.) / сост. Н. П. Ситникова ; Челяб. обл. универс. науч. б-ка, Челяб. гос. акад. культуры и искусств. – Челябинск, 2015. – С. 63–69. – Режим доступа: <https://dspace.susu.ru/xmlui/handle/0001.74/4578>. – Назва з екрана.

4. Караваев Н. Л. Автоматизация работы с библиографической информацией как часть научно-исследовательской деятельности студентов [Электронный ресурс] / Н. Л. Караваев // Вестник гуманитарного образования. – 2017. – № 2. – С. 17–20. – https://www.elibrary.ru/download/elibrary_29922497_32106912.pdf. – Назва з екрана.

5. Mendeley Web. Інструкція користувача [Електронний ресурс] / Наук.-техн. б-ка ім. Г. І. Денисенка. – Режим доступу : <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/32550>. – Назва з екрана.

УДК : 025.26:027.7(477.43)

Диха С.В.,
завідувачка відділу зберігання фондів НБ ХНУ

Обмінні фонди університетських бібліотек, проблеми взаємовикористання

У статті розглядаються специфіка, стан та проблеми функціонування обмінних фондів бібліотек закладів вищої освіти. На прикладі роботи Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету розглянуто питання формування обмінного фонду через впровадження процесів автоматизації

та створення бази даних з книгообміну; надано рекомендації щодо інтенсифікації процесів перерозподілу літератури.

Ключові слова: *обмінні фонди, книгообмін, бібліотеки закладів вищої освіти, Наукова бібліотека Хмельницького національного університету.*

У сучасних умовах в більшості бібліотек закладів вищої освіти формування фондів відбувається з багатьма труднощами через хронічний брак фінансування, змістовного наповнення видань, високі темпи зростання цін на друковані видання. Тому варто визнати особливу роль, яку мають відігравати на сучасному етапі обмінні фонди бібліотек, які є одним із каналів, що забезпечують функціонування бібліотеки як відкритої соціальної системи. Відкритість цієї системи передбачає цілком реальні практичні можливості, функції і завдання обмінного фонду [5].

На сьогоднішній день обмінні фонди (ОФ) університетських бібліотек є каналом для безоплатної передачі профільної літератури іншим установам освіти, соціального захисту, охорони здоров'я. Спеціальне призначення ОФ – перерозподіл надлишкового числа примірників, а також непрофільних документів серед інших бібліотек, співробітництво між ОФ з поліпшення якісного складу діючих фондів.

Правового статусу ОФ набули у 1959 р. з прийняттям спеціальної постанови уряду СРСР «Про використання книжкових фондів бібліотек», за якою міністерствам, відомствам та іншим організаціям було надано право безкоштовно передавати літературу із фондів одних бібліотек іншим, незалежно від їх відомчого підпорядкування. Відтоді зайві дублетні і непрофільні документи почали перерозподілятися через обмінно-резервні фонди бібліотек, що дозволило зберегти для соціуму величезні масиви видань, які з тих чи інших причин

не використовувалися в одних бібліотеках, але були потрібні в інших.

Право на документообмін між бібліотеками було підтверджено і з набуттям Україною незалежності. У 1995 році функціонування ОФ отримало правову підтримку, яка визначена Законом України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». У статті 4 зазначається, що держава стимулює взаємовикористання бібліотечних ресурсів, зокрема через систему обмінних бібліотечних фондів. Відповідно до статті 18 цього Закону, «документи, що не входять до Державного реєстру національного культурного надбання України, можуть бути передані безкоштовно із фондів одних бібліотек іншим або реалізовані». Тобто держава закріпила право бібліотек вилучати і реалізовувати документи із своїх фондів відповідно до порядку вилучення документів, погодженим з засновниками бібліотек і діючими нормативними актами. На виконання зазначеного Закону було розроблено і затверджено Наказом Міністерства культури України від 31 жовтня 2017 р. «Порядок використання документів через обмінні бібліотечні фонди», що зареєстрований у Міністерстві Юстиції України 29 грудня 2017 року за № 1583/31451. Цей Порядок визначає механізм використання документів, які знаходяться в обмінних бібліотечних фондах, та поширюється на бібліотеки державної та комунальної форм власності всіх видів, передбачених статтею 6 Закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу».

На сторінках вітчизняних фахових видань останнього десятиліття тема обмінно-резервних фондів висвітлювалася недостатньо і епізодично. Більшість публікацій присвячено питанням книгообміну в конкретних бібліотеках, зокрема щодо міжнародного книгообміну [3;4]. Слідом вийшла стаття, присвячена стану обмінно-резервних фондів мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України [5]. У ній піднімається дуже актуальне питання по створенню

всеукраїнської системи оповіщення про документи, наявні в обмінно-резервних фондах бібліотек України через електронні засоби. На жаль, майже відсутні роботи, в яких було б докладно розглянуті специфіка, стан, проблеми функціонування ОФ бібліотек закладів вищої освіти. Єдина публікація оглядового характеру Бакуменко Л.Г. [4] за 2015 р. Авторка аналізує процеси книгообміну протягом усього періоду його існування, описує досвід впровадження процесів книгообміну в роботу наукової бібліотеки Харківського державного університету харчування та торгівлі. Чимало аспектів книгообміну висвітлено в публікаціях 2001-2014 рр. На думку таких науковців, як Т. В. Петрусенко [8, 9], В. В. Шилов [12], Е. М. Коломейчук [6], Л. Нечепоренко [7], А. А. Авгуль [3], Я. О. Чепуренко [11] та Ю.М. Столярова [10], обмінні фонди – це проміжна ланка між тими фондами, в яких подальше зберігання документів є недоцільним, та непрофільними і дублетними документами поточного комплектування, з одного боку, і тими адресатами, куди можуть бути перенаправлені документи, що вибули з фондів для подальшого їх перерозподілу.

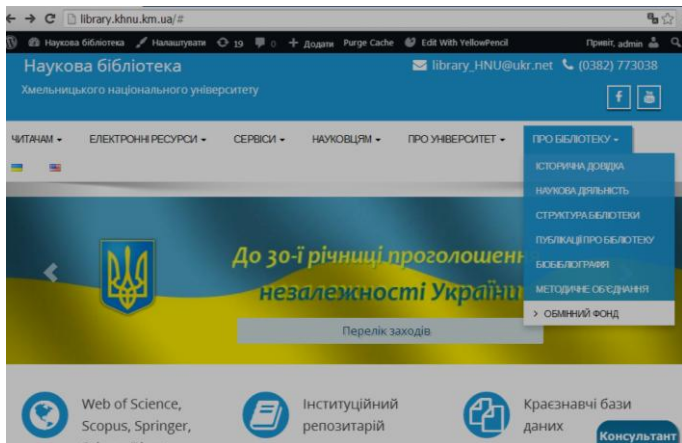
Можливості, які відкривають ОФ для сучасних бібліотек закладів вищої освіти, реалізуються недостатньо. Дуже часто ОФ не розглядаються фахівцями бібліотек як засіб комплектування фондів новою науковою літературою з питань економіки, екології, психології, техніки, філософії, релігієзнавства, і тому бібліотечні фонди практично не поповнюються. Ті одиничні видання, які вдається придбати за виділені кошти, надходять в одному примірнику, тож забезпечити читацькі потреби необхідними документами вкрай важко, тим більше поповнювати ОФ. Участь у книгообміні бібліотек закладів вищої освіти ускладнюють такі чинники:

- погано розвинені зв'язки з потенційними партнерами;
- недосконалість наданої інформації про склад ОФ;
- висока вартість поштових витрат при пересилці.

Якщо проаналізувати сайти університетських бібліотек, то побачимо, що лише деякі з них вміщують інформацію про склад своїх ОФ у вигляді списків літератури. Бібліографічні описи представлені в цих списках у алфавітному порядку і не мають анотацій. Це ускладнює пошук і відбір необхідних документів.

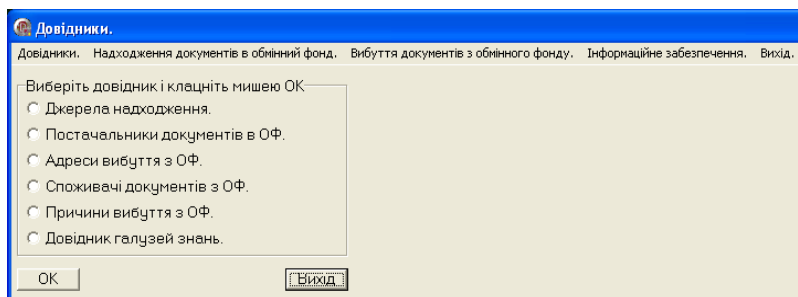
Обмінний фонд Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету був створений у 2007 році з впровадженням автоматизованої бази даних «Обмінний фонд». Серед основних завдань ОФ: розширення тематики придбаних у фонд документів за рахунок навчальних видань профільних закладів вищої освіти країни; сприяння раціональному використанню документних ресурсів; співробітництво між бібліотеками країни з раціонального перерозподілу, доукомплектування та поліпшення якісного складу діючого фонду бібліотеки. Відповідно до основної категорії документів, що підлягають передачі в ОФ, були віднесені навчальні посібники, видані редакційно-видавничим центром університету і передані до бібліотеки в достатній кількості. ОФ був виокремлений з основного фонду, інформація про його склад розміщена на сайті бібліотеки <http://library.khnu.km.ua/> у рубриці «Про бібліотеку».

Усі документи, що надходять до обмінного фонду заносяться в базу даних «Обмінний фонд». Це самостійна повнотекстова БД, започаткована бібліотекою ХНУ у 2007 році для каталогізації, пошуку та відбору документів, переданих в обмінний фонд, отримання показників статистики.



Складовим меню БД «Обмінний фонд» є :

- довідник джерел надходжень, постачальників, споживачів документів, галузей знань та причин вибуття документів;
- надходження документів в ОФ;
- вибуття документів з ОФ;
- книга сумарного обліку ОФ.



Список видань представлений по розділах знань, у вигляді таблиці, де крім бібліографічного опису є інформація про кількість наявних видань. У кінці кожного бібліографічного списку є активне посилання «замовити документ». Натиснувши на нього, отримуємо форму замовлення, в якій вказані такі дані :

- бібліографічний опис видання;
- примірники в наявності;
- замовити примірників (кількість);
- бланк-замовлення (ПІБ, організація, адреса, телефон, e-mail).

Обмінний фонд наукової бібліотеки Хмельницького національного університету

Результати 1 - 5 від загального числа 5

№	Назва	В наявності
1. 621.396	Радиоавтоматика -Хмельницький ХНУ,2005. -119с. Конспект лекцій для студентів радіотехнічних спеціальностей Замовити документ	1
2. 658.52.011 Сильві Р.И.	Автоматизация производственных процессов в машиностроении. - Хмельницький ХНУ,2004. -270с. Учебное пособие Замовити документ	10
3. 658.52.011.56 Сильві Р.И.	Автоматизация загрузки оборудования в машиностроении. - Хмельницький ТУП,2003. -225с.- Учебное пособие Замовити документ	13

Таким чином, база даних «Обмінний фонд» забезпечила оперативний доступ до інформаційних ресурсів, надала можливість доступу до вибіркової інформації на цільові запити за традиційним набором ознак, можливість автоматизованого обміну інформацією між відділами НБ ХНУ.

Для ефективної та чіткої організації роботи з ОФ були розроблені регламентуючі документи, зокрема «Положення про обмінний фонд наукової бібліотеки ХНУ» [1,2].

ОФ не відокремлений в окремий сектор і книгообміном займається один відділ – зберігання фондів. Це і формування та інформування про склад фонду, комунікація з партнерами; організація і зберігання ОФ; оформлення актів та поштових відправлень та ін.

Робота з ОФ за останні роки значно сповільнилась. На роботі позначається неефективність комунікацій між

університетськими бібліотеками – фахівці бібліотек-партнерів часто ігнорують запити на потрібну літературу. Тому кількість надійних партнерів значно скоротилася. Припинилися зв'язки, наприклад, через відмову окремих бібліотек продовжувати безкоштовний книгообмін. Відповідно за останні п'ять років значно зменшилась кількість отриманої за книгообміном літератури.

Досвід роботи з ОФ показує, що для здійснення ефективного книгообміну мало вести БД «Обмінний фонд» на сайті бібліотеки, потрібно регулярно інформувати бібліотеки-партнери, надсилаючи їм список літератури з ОФ.

Інтенсифікація процесів перерозподілу літератури можлива лише за умови взаємного, вільного доступу до інформації про склад фондів за допомогою інтернет-технологій для чого необхідно :

- провести спеціальне комплексне вивчення проблем ОФ бібліотек закладів вищої освіти, їх кількісного та якісного складу, структури, динаміки формування та розвитку;
- розробити концепції розвитку ОФ бібліотек в контексті єдиного інформаційного середовища, нових технологій;
- врахувати потреби і завдання ОФ у програмах автоматизації бібліотек.

Покращують книгообмін і такі заходи :

1. Створення системи оповіщення про документи, які наявні в обмінно-резервних фондах МОН України, через електронні засоби.

2. Виділення керівництвом ЗВО частини власної продукції для потреб обмінних фондів.

3. Цільове фінансування процесів доставки документів різними способами

(поштою, автотранспортом або кур'єрською доставкою).

Отже, слід зазначити, що ОФ бібліотек, закладів вищої освіти України цінний, але поки мало використовуваний

інформаційний ресурс. З метою розвитку книгообміну необхідно розробити як державний, так і регіональний блок нормативно-правових та регламентуючих документів. Використовувати обмінні фонди книгозбірень у повній мірі – завдання найближчого майбутнього.

З огляду на застарілу інформацію в публікаціях щодо проблеми книгообміну, сучасний стан інформатизації суспільства, дистанційну систему навчання, збільшувану кількість електронних видань університетів, зокрема й у вільному доступі в інституційних репозитаріях, можна зробити висновок, що майбутнє в системі освіти все ж таки за електронними виданнями. Для цього необхідно створити єдину БД підручників, учасники якої матимуть можливість бачити весь репертуар освітньої продукції, на основі чого зможуть придбати необхідні видання або обміняти їх на інші, не витрачаючи час на перегляд сайтів та репозитаріїв у пошуку необхідної інформації та продукції. Особливо актуальна ця теза в умовах тотального скорочення штатів бібліотек університетів.

Список використаних джерел:

1. Інструкція про організацію та порядок роботи з обмінним фондом бібліотеки ХНУ / Затв. ректором 20.08.2006 р.
2. Положення про обмінний фонд наукової бібліотеки ХНУ / Затв. рішенням методради № 4 від 13.11.2014 р.
3. Авгуль, А. А. Международный книгообмен Центральной библиотеки НАН Белоруси / Авгуль А. А., Хренова Г. С., Невский Б. Б. //Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 6 - С. 27–42.
4. Бакуменко, Л. Г. Здійснення процесу книгообміну у Науковій бібліотеці Харківського державного університету харчування та торгівлі / Л. Г. Бакуменко // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали шостої міжнародної науково-практичної конференції,

10–11 вересня 2015 року, Львів / Національний університет «Львівська політехніка», Науково-технічна бібліотека ; [редакційна колегія: О. В. Шишка, І. О. Белоус, Р. С. Самотий, А. І. Андрухів]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 247–251

5. Бондарь, Л. Обмінно-резервні фонди у мережі освітянських бібліотек [текст] / Л. Бондарь, Т. Васьковська // Бібл. форум України. – 2011. – № 1. – С. 16-19.

6. Коломейчук, Е. М. Проблема обменно-резервных фондов библиотек в отечественной литературе последнего сорокалетия / Е. М. Коломейчук // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 11 - С. 38–50.

7. Нечепоренко, Л. Международный книгообмен: из прошлого, сквозь настоящее, в будущее / Л. Нечепоренко // Бібл. Форум України. – 2008. - № 3. – С. 22-24.

8. Петрусенко, Т. В. Книгообмен в информационном обществе: реалии и перспективы / Т. В. Петрусенко, А. П. Романов // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 2 - С. 48–51.

9. Петрусенко, Т. В. Обменно-резервные фонды библиотек как национальный информационный ресурс / Т. В. Петрусенко // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 7 - С. 39–46.

10. Столяров, Ю. Н. Неизвестные фонды / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 11 - С. 50–52.

11. Чепуренко, Я. До історії розвитку керівних принципів обміну офіційними виданнями: міжрядові угоди і конвенції / Я. Чепуренко // Вісник Книжкової палати. – 2007. - № 1. – С. 20–23.

12. Шилов, В. В. Библиотечные фонды перераспределения / В. В. Шилов, И. А. Голубцова // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 8 - С. 3–11.